

Osmanlı Cezayiri Üzerine Modern İspanyol Tarih Yazıcılığı*

İsmet TERKI-HASSAINE**

çev. Saliha Şişman

OSMANLI DÖNEMİNİN Cezayir toplumu üzerine bilgilerimizin parça parça ve sınırlı olduğunu kabul etmek gerekir. Yerel kaynaklar -Arap veya Türk kaynağı olsun- nadir, genellikle yetersiz ve önemsiz ürünler olup, bu uzun devrin tarihini nicelik ve nitelik bakımından bize nakletmekten uzaktır. Tarihimizin pek çok karanlık köşesi hâlâ muğlak kalmaktadır. Esas olarak Türk, Fransız ve İspanyol arşivlerinde muhafaza edilen yabancı kaynaklara yönelme ihtiyacı bundan dolaydır.

Gerçekten de İspanya, Cezayir’le olan tarihî evveliyatı ve coğrafi yakınlığıyla kütüphane ve arşivlerinde söz konusu devir hakkında tükenmez bir elyazması ve matbu belgeler kaynağını muhafaza eden Akdenizli Avrupa ülkelerinden biri olarak durur. Bu -az tanınan veya kısmen çalışılmış- kitaplar, tarihî açıdan 1516’da Bâb-ı Âlî’ye bağlanmasından 1830’daki Fransız hakimiyetine geçişine kadar, dışarıdan görünen Osmanlı Cezayiri üzerine birincil bilgi kaynaklarını ve kaynakçaya dair öncelikli referansları teşkil eder.

Bu çalışmanın, Osmanlı Cezayiri hakkında bütün İspanyol tarih yazıcılığı üzerine 1981’de Oran Üniversitesi tarafından organize edilmiş “Cezayir Tarihinin İspanyol Kaynakları Üzerine Uluslararası Seminer”de sunduğum ilk taslağın bir neticesi olduğuna işaret etmeliyim.¹ Bu çalışma, kütüphanelerde ve farklı İspanyol arşivlerinde sonradan yaptığım çok daha derin bir araştırmanın sonucudur.² Kuşkusuz, elyazması

* İsmet Terki-Hassaine, “*Historiographie espagnole moderne sur l’Algérie ottomane*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2010, c.8, sy.15, s. 425-438.

** Prof., Oran Üniversitesi; CRASC (Sosyal ve Kültürel Antropoloji Araştırma Merkezi) Müdürü.

1 I. Terki Hassaine, “Historiographie et nécessité de recherche historique sur l’Algérie du XVIe au XVIIIe siècle”, *Archives Nationales*, sy. 7-8, Alger, 1984, s. 43-52, (aynı seminerin tebliğlerinde). Bu kaynakların fayda ve önemi, C.R.I.D.I.S.H.’de organize edilen “*Séminaire International sur les sources espagnoles de l’Histoire d’Algérie*”de (Université d’Oran, 20-22 Nisan 1981) sunuldu ve müzakere edildi.

2 Bkz. “Brève description du contenu des liasses de l’Archivo Histórico Nacional de Madrid, relatives à l’Histoire de l’Algérie ottomane du XVIIIe siècle”, *Revue des Langues*, sy. 6, Université d’Oran, 1986, s. 144-154; a.mlf. “Réalizations et travail en perspectives du Laboratoire de recherches U.R.H.A.M.O”, *O.P.U.*, Oran, 1986, s. 1-4; a.mlf. Emilio Sola’nın katkısıyla, “Archives de l’Histoire Moderne conservées dans l’Archivo General. de Simancas. Papiers de l’Ambassade d’Espagne à Venise (XVI-XVIII. siècles)”, *Cahiers Maghrébins d’Histoire*, sy. 6, Oran, 1990, s. 1-29; N. Malki, “Bibliographie critique sur l’histoire ➤

kaynakların dağılımı ve malî sıkıntılar, araştırmının bu birinci evresinde, kendimi sadece Osmanlı dönemi boyunca üretilen İspanyol tarih yazıcılığına hasretmeme müsaade etti.

Luis del Marmol Carvajal'ın yazdığı *Description générale d'Afrique*³ gibi Mağrib'in tamamına temas eden metinler ile D. Haedo'nun *Topographie et Histoire générale d'Alger*,⁴ D. Suárez'in *L'histoire du dernier Maître Montesa et de son frère D. Philippe de Borja et la manière dont ils ont gouverné Oran et Mers el Kébir*,⁵ Gabriel Gomez de

de l'Algérie (XVIe siècle à 1830)", C.M.H., Université d'Oran, 1989; A. El Kebir, "Documentación española sobre Argelia.. Siete legajos del A.G. de Simancas sobre la expedición de Argel de 1775" (Cezayir hakkında belgeler.. 1775 Cezayir seferi hakkında A.G. Simancas'tan yedi belge)", D.E.A., Université d'Oran, 1979; I. Terki-Hassaine, "Documentación española sobre Argelia. Ocho legajos del A.H.N. de Madrid sobre relaciones hispano-argelinas (1767-1799) (Cezayir hakkında İspanyol belgeleri. İspanyol-Cezayir ilişkileri üzerine Madrid Millî Tarih Arşivi'nden sekiz belge)", D.E.A., Université d'Oran, 1980, 250 s.; K. Araf, "Documentación español sobre Argelia. Seis legajos del A.H.N. de Madrid (Cezayir hakkında İspanyol belgeleri. Madrid Millî Tarih Arşivi'nden altı belge)", D.E.A., Université d'Oran, 1982; N. Malki, "Estudio bibliográfico sobre la Historia de Orán y su región bajo la dominación española (1505-1792) (Oran tarihi ve aşağı bölgesinde İspanyol hakimiyeti üzerine bibliyografik bir çalışma (1505-1792))", D.E.A., Université d'Oran, 1980; I. Terki-Hassaine, "Relaciones hispano-argelinas bajo el gobierno del Dey Mohammed ben Othman Pacha (1766-1791) (Dayı Muhammed bin Osman Paşa (1766-1791) idaresinde İspanyol-Aşağı Cezayir ilişkileri)", Yüksek Lisans tezi, Université d'Oran, 1986, 446 s.; Nordine Malki, "Historiografía española del siglo XVI sobre Historia de Argelia: Marmol, Haedo y Suárez (VI. yüzyıl Cezayir tarihi üzerine İspanyol tarih yazıcılığı: Marmol, Haedo ve Suarez)", Yüksek Lisans tezi, Université d'Oran, 1987, 300 s.; K. Araf, "Relaciones hispano-argelinas bajo el gobierno del Dey Hasán Pacha (1791-1797) (Dayı Hasan Paşa (1791-1797) idaresinde İspanyol-Aşağı Cezayir ilişkileri)", Yüksek Lisans tezi, Université d'Oran, 1989; I. Terki-Hassaine, "Relaciones políticas y comerciales entre España y la Regencia de Argel (1700-1830) (İspanya ve Cezayir idaresi arasında siyasi ve ticari ilişkiler (1700-1830))", Doktora tezi, Université d'Oran, 2005, 660 s. Ayrıca bkz. I. Terki-Hassaine, "Relations entre Alger et Constantinople sous le gouvernement du Dey Mohammed ben Othmane Pacha (1766 -1791), d'après les sources espagnoles", *O.T.A.M.*, Ankara, sy. 5, 1994, s. 181-192; "Tratado de paz hispano argelino de 1786. Circunstancias que rodean su firma (1786 İspanya-Cezayir Barış Anlaşması. İmzalanan şartlar)", *R. des Langues*, özel sayı, Oran, 1997, s. 29-39; "Discrepancias en la traducción del Tratado de paz hispano-argelino de 1786 (1786 İspanya-Cezayir Barış Anlaşması'nın tercümesindeki farklılıklar)", *Annales de l'Université D'Oran*, özel sayı, 1998, s. 85-109; "Oran au XVIIIe siècle: Du désarroi á la clairvoyance politique de l'Espagne", *Insaniyat*, Oran, 2004, s. 197-221; "Les captifs algériens en Espagne au XVIIIe siècle", *C.R.A.S.C.*, Oran, 2005, s. 37-48; "Productions historiographiques espagnoles sur l'Algérie ottomane", *C.R.A.S.C.*, Oran, 2005, s. 87-101; "Politique commerciale espagnole dans l'Algérie ottomane (1787-1830)", *C.R.A.S.C.*, Oran, 2005, s. 135-167.

3 Luis del Marmol Carvajal, *Descripcion general de Africa, con todos los sucesos de guerras que auido entre los infieles y el pueblo christiano y entre ellos mismos desde que Mahoma invento su secta, hasta el año del señor de mil quinientos setenta y uno*, Granada: Casa de Rabut René, 1573, 2 c. Asıl belge, Madrid Millî Kütüphanesi'nin Nadir Eserler Bölümü'nde R 31 745 kaydıyla tasnif edilmiş halde bulunmaktadır.

4 Diego Haedo, *Topographía e Historia general de Argel, repartida en cinco tratados, do se verán casos extraños, muertes espantosas, y tormentos exquisitos que conviene se entendían en la cristiandad con mucha doctrina, y elegancia curiosa (Cezayir'in topografisi ve genel tarihi. Beş yazıya ayrılmış, görülen tuhaf olaylar, dehşet verici ölümler, pek çok düşünceyle birlikte Hristiyanlıkta anlaşılması gereken şiddetli cezalar, görülmemiş zarafet)*, Valladolid Diego Fernández de Córdoba y Oviedo, 1612. Asıl belge, Madrid Millî Kütüphanesi'nin Nadir Eserler Bölümü'nde R 30 773 kaydıyla tasnif edilmiş halde bulunmaktadır.

5 Diego Suarez, *Historia del Maestre último que fue de Montesa y de su hermano D. Felipe de Borja, la manera de como governaron las memorables plaças de Orán y Mazalquivir, Reynos de Tremecen y Ténez, en Africa siendo allí capitanes generales uno en pos de otro como aquí se narra (Montesa ve kardeşi D. Felipe de Borja'nın deniz ticaretinin en son tarihi. Oran ve Mazalquivir'in kayda değer yerlerinin idare edilme yolları, Afrika'da Tunus ve Tilimsan kralları, oradaki kaptanlar, anlatıldığı üzere takip eden olaylar)*. Madrid Millî Kütüphanesi'nin elyazması belgesi.

Losada'nın *Ecole des travaux*,⁶ Francisco Antonio Silvestre'nin *Fondation historique des hôpitaux que possèdent la Sainte Trinité à Alger*⁷ isimli eserleri gibi, anonim eser *Description statistique d'Alger et des nouvelles sur les principaux évènements et situation de ce pays dans ses différentes branches d'activités*⁸ ve d'Alonso Cano'nun *Description d'Alger, de son gouvernement et de ses forces militaires*⁹ başlıklı elyazması gibi yalnızca Cezayir Naibliği'ne gönderme yapan kitaplar söz konusudur. Şüphesiz, Fas'a gönderme yapan, başka bir çalışmanın konusu olabilecek kitaplar da vardır.¹⁰

Fakat genellikle, bütün bu vekâyinameler modern devrin İspanyol tarih yazıcılığı üretiminde, kendine özgü bir grup teşkil eder. XVI. yüzyıla has bir İspanyol dinamizmine ait düşünce akımları tarafından belirlenip millî ve manevî bir coşkunluğa yani âlî yazgıları çağırıldığına inanmış bir halkın bilincine dayanan, yayılcı bir vizyon tarafından koşullandırılacaklardır. Oysa gerçekte bu kitaplar, İspanya'nın denizden Cezayir akınlarını sona erdirmedeki askerî yetersizliğinden ileri gelen bir tatminsizlik hissiyle belirleneceklerdir. Ancak aynı zamanda İspanyol okurun tarihî bilincindeki Bâb-ı Âlî'ye bağımlı bu yeni Cezayir Naibliği'nin olumsuz imgesinin görünmesini de sağlarlar.

Bizim çalışmamızın tam olarak hedefi, tarihçi-vakanüvislerin zihniyetlerinin dönüşümünü, tarihî olaylara karşı yorumlarını ve Osmanlı Cezayiri hakkındaki ideolojik tavırlarını da belirlemeye çalışarak, muhtevasını ve onlar tarafından teşebbüs edilen gelişmeyi tanıtmaktır.

1. Tarihî Koşullar ve Bu Tarih Yazıcılığının Genel Mülâhazaları

XVI. yüzyılın başından itibaren, bu metinlerin yazarları aynı hedefi güdüyorlardı: Düşman Osmanlı topraklarını tanımak. Bu yeni hasım, Akdeniz'in diğer kıyısına yerleşmiş ve en prestijli İspanyol "conquistador"lara, örneğin 1541'de Cezayir'e karşı V. Charles'in seferinde hazır bulunan Hernan Cortés'in vakıtasındaki gibi pösteği saydırmayı başarmıştı. Bunun için genelde, güvenlik sebepleri ile ani ya da acil ihtiyaçlar ha-

6 Gabriel Gómez Losada, *Escuela de trabajos en cuatro libros dividida: el primero de cautiverio más cruel y tirano; segundo noticias y gobierno de Argel; tercero, necesidad y conveniencia de la retencion de cautivos christianos; cuarto, el mejor cautivo rescatado (Dört ayrı kitapta meslek okulu: birincisi, en zalim ve tiran esaret; ikincisi, Cezayir idaresi ve vakıalar; üçüncüsü, Hıristiyan esirlerin çıkarılmasının gerekliliği ve faydası; dördüncüsü, en iyi kurtarılmış esir)*, Madrid: Paredes, 1670.

7 Antonio Silvestre, *Fundacion historica de los Hospitales que la religion de la Santissima Trinidad, Redempcion de Cautivos, de Calçados, tiene en la ciudad de Argel (Hastanelerin tarihî temelleri, Santissima Trinidad mezhebi, bir Cezayir şehrindeki Calçados esirlerinin kurtarılması)*, Madrid, s.i., 1690.

8 Anonim, *Descripcion estadistica de Argel o noticia de los principales sucesos y situacion de este pais en sus diferentes ramas (Cezayir'in istatistikî tasviri ve başlıca olayların verilmesi ve ülkenin farklı kısımlarındaki durum)*, Madrid: Vega y camp, 1817.

9 Cano d'Alonso, *Descripcion de la ciudad, fuerças y govsierno de Argel (Şehir tasviri, güçler ve Cezayir idaresi)*, Real Academia de la Historia de Madrid'in elyazması belgesi.

10 Mesela Diego Torres, *Relacion del origen y suceso de los xarifes y del estado de los reinos de Marruecos, Fez y Tarudente (Şeriflerin kökeni ve ortaya çıkışı ilişkisi ve Mağrib, Fez ve Tarudente Krallıkları)*, Sevilla, 1585; de Francisco de San Juan de El Puerto, *Misión histórica en Marruecos en que se trata de martirios y trabajos que han padecido los misionarios, y frutos que han cogido las Misiones, que desde sus principios tuvo la orden seráfica en el imperio de Marruecos (Mağrib'de tarihî görev, şehitlerin gayretleri ve misyonerlerin çektikleri acıların mektupları, Mağrib Krallığı'nda Seraf tarikatının başlamasından itibaren görevlerden alınan semereler)*, Sevilla, s.i., 1708.

sebiyle, bu kitaplar öncelikle muhtemel bir istismar amacıyla neşrinden evvel yetkili mercii tasarrufu altına girmiş olur. Bu nedenle, bu metinlerin bir kısmı, yayınlanmadan önce uzun bir süre gizli tutulmuş; aralarından biri, bu zamana kadar elyazması halinde saklı kalmış olur.¹¹

Son vekâyiname hariç bütün bu metinler, yazarlarının kurtarıcı, Cezayir Hastanesi yöneticisi, tutsak ya da asker olarak Cezayir ve Oran'da ikametleri süresince yaptıkları gözlemlere dayalı tanıklıklarıdır. Bunların çoğu din adamları tarafından kaleme alınmıştır, bu yüzden Müslüman dünyanın tarihî seyrinin öznel tahlili bu metinlerin içine işlemiştir. XVI. yüzyılın başından itibaren, Hıristiyan hümanizminin çerçevesine girmeyen herşeyi tarihin dışına atmak gibi onlara has bir üslup belirmiştir.

Bununla birlikte, Gırnata'nın düşüşünden sonra İspanya, Avrupa'nın geri kalanına Müslüman dünyayı iyice tanıtmaya, diğer Avrupa ülkelerinden daha yatkın ve daha ehildi. Fakat aksine İspanya, 1512'de Müslümanları zorla Hıristiyanlaştırma operasyonundan sonra, onları Hıristiyan kültüründe asimile etmek için İspanyol toprağında İslamî-Arap kültür ve geleneğinin izlerini dışarıda bırakmaya imkan sağlayan bir idare ve eğitim düzeni kurdu. XVII. yüzyılın başında İspanya'da, Katolik Kralların ölümünden sonra, Moriskoların tehcirine kadar belirgin bir antisemitizm kök saldı. Bütün İber Yarımadası'nda, siyasi ve dinî birlik *sine qua non* (olmazsa olmaz) bir koşuldu. Engizisyon Mahkemesi, tam olarak, Katolik olmayan herkesi ya da Müslüman dünyasına karşı yalnızca içten bir eğilimi olanları dahi denetlemek, gözetlemek ve takip etmek için kuruldu. Mesela aynı yüzyılın başına doğru, büyük İspanyol yazar Calderon de la Barca'nın eserlerinden *Amar después de la muerte*'de¹² onun Moriskolara karşı sempatisi olduğundan şüphelenildi. Bu mahkeme tarafından derhal sansürlendi. Yani bütün modern devir süresince, İspanya'da Arap diline ve Müslüman dünyanın bilgisine dair küçük de olsa yer veren hiçbir öğretim sistemi mevcut değildi.

Bu yüzden İspanya, siyasi, kültürel, ideolojik ve manevi nitelikli mülhazaları için, Müslüman dünyanın İslami anlayışını, özellikle de uluslararası ilişkiler bağlamında kavramaya ve ona intibak etmeye çok zaman harcadı. İlk altı vekâyiname, İspanya'nın siyasi, askerî ve ekonomik açıdan iki farklı devir tanıdığı bir anda ortaya çıktı: XVI. yüzyıla tekabül eden bir ferahlık devri ve XVII. yüzyıla tekabül eden uzun bir çöküş devri. Bunların ortaya çıkışı, genellikle *İspanyol Altın Çağı* olarak adlandırılan dönemin yüksek nitelikli, büyük yazınsal üretimine yol açan ve ülkenin genel hissiyatının dışavurumu olan Katolik Kilisesi'nin evrenselliği ile aynı zamana denk gelir. Gabriel de Losada ve A. Silvestre'nin eserleri, XVII. yüzyılın bu ikinci yarısında, yani İspanya'nın tam da gerilemekte olduğu zamanda ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan A. Cano'nun elyazması, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Bourbonların İspanyol tahtına çıkışıyla, İspanya'nın Cezayir Naibliği'ne karşı yeni bir askerî strateji empoze etmekte olduğu sırada ortaya çıkmıştır. Son metin ise XIX. yüzyılın başında, yani İspanya'nın, Bağımsızlık Savaşı'ndan (1808-1814) kaynaklanan yeni bir ekonomik krize maruz kaldığı anda ortaya çıkmıştır. Bu yapıtın yazarı, Cezayir Naib-

11 Cano d'Alonso, *a.g.e.*

12 Karakterlerinin çoğu Morisko olan bir komedi söz konusu. Olay, onların isyanı esnasında 1568-1570 Granada'sında geçer. Yazar bu azınlığın büyük dostu olarak kabul ediliyordu.

liği'nin siyasi yapısı ve ticari ilişkileri yeniden düzeltmek amacıyla onun ekonomik potansiyelleri üzerine toplu bir değerlendirme verir.

2. Bu Tarih Yazıcılığının Başlangıç Safhası (XVI. Yüzyıl)

Eğer XVI. yüzyıla, ilk üç vekâyinamenin ortaya çıkış devrine bakarsak Mağrib'in, yukarıda işaret ettiğimiz gibi bilhassa Katolik Krallar dönemindeki İspanya için arzu nesnesi haline dönüşmüş olduğunu görürüz. Mağrib, “*Que no cesen de la conquista de Africa y de pagnar la fé contra los infieles*”¹³ diyen Kraliçe I. Isabel'in vasiyetine uyarak, bu büyük Mağrib'in fethini hedefleyen bir Afrika siyasetinin doğmuş olduğu İber Yarımadası'nın tarihiyle ilişkili birçok şeyin sebebi ve sonucu olarak mülahaza ediliyordu. Onun düşüncesi, İspanya'nın Akdeniz'in diğer kıyısındaki siyasi ve askerî eyleminin simgesidir. Gerçekten de bu eylem planı, Kardinal Cisneros tarafından, kıyı şeridinin stratejik noktalarını işgal ederek ve Hafsî ve Zeyyanî hanedanlarının hükümdarlarını egemenliği altına alarak gerçekleştirilmiştir.

Fakat Mağrib'de Barbaros Kardeşlerin kuvvetli karşı saldırısı ve daha sonra, Cezayir'de, İstanbul sultanının himayesi altında, adamaklı askerleştirilmiş, siyasi ve dinî bir birliğin kurulması, İspanya'da siyaset adamlarının endişesine ve entelektüel seçkinlerin merakına sebep oldu. Bu sonuncusu, Avrupalı tarih yazıcılığı üretiminin başlangıcını belirledi; içerisinde Cezayirlilerin romanesk kişiler gibi az çok basmakalıp görüldüğü yeni bir anlatı biçiminin doğuşuna yol açtı. Cezayirli imajı, uygun romanesk bir üslupla M. de Cervantes'in¹⁴ eserinde bulunur.

M. Carvajal, D. Haedo ve D. Suarez gibi dönemin diğer yazarları, M. de Cervantes gibi, ama daha dolaysız bir anlatıcı üslupla, İstanbul sultanının hakimiyetinden bağımsız, yeni kurulmuş olan ve Cezayir Naibliği adını taşıyan bu yeni “Cezayir Devleti”nin tarihiyle meşgul olmuştur. M. de Cervantes¹⁵ gibi onlar da görgü tanığıdır. İlk ikisi Cezayir'de esir, diğeri Oran mevkiinde İspanyol askeriydi. Bunlar, Kral II. Filipe'ye yazılmış ve ithaf edilmiş eserlerdir.

O halde bu metinler, doğrudan gözlemlere, ama Roma ve İslam dönemi tarihi söz konusu olduğunda bu ülkenin geçmişi hakkında önceden üretilmiş matbu kaynaklara dayanır. Bütün Avrupa için, Mağrib'in tamamına dair ilk tanıklıklar olarak kabul edilir ve bugüne dek İspanyol, Fransız ve Cezayirli tarihçiler için kaynak kitapları teşkil ederler.

Bununla birlikte, Cezayir ve çevresinin tarihinin olduğu gibi, Oran ve nahiyesinin tarihinin de bilinmesine ilk katkıyı teşkil eden bu İspanyol vekâyinameleri, ülkenin geri kalanını dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel bakış açısıyla derinlemesine tanımak isteyen biri için eksiksiz, doyurucu bilgiler sağlamaktan uzaktır, onları yerel kaynaklarla tamamlama ihtiyacı da bundan ileri gelir.

13 Luis Saez de Govantes, *El Africanismo español* (İspanyol Afrikanizmi), Instituto de Estudios Africanos, 1971, s. 17. (I. Isabel'in cümlesi: “Afrika'nın fethinden ve kafirlere karşı inanç uğruna savaşmaktan vazgeçmeyin” anlamına gelmektedir. çev. notu).

14 Miguel de Cervantes Saavedra, *Los baños de Argel* (Cezayir hamamları), Madrid, 1582.

15 1571 İnebahtı Savaşı sırasında, Cezayirli bir korsan tarafından yakalandı ve 1580'e kadar tutsak olacağı Cezayir'e götürüldü. Aynı sene, 500 escudos fide karşılığında kurtuldu. 1981'de, Kral II. Filipe'nin verdiği gizli bir görevle Oran'a gitti.

2.1. Luis del Mármol Carvajal'ın *Descripcion general de Africa'sı*

Bu kitapta, Mağrib coğrafi alanının tamamının yerlerini bildirmeyi hedefliyor. Gerçekten Mármol Carvajal (1520-1599), *Descripcion general de Africa'sını* (1573 ve 1599)¹⁶ yerlere dair gözlemlerine ve Claudio Ptolomeo, Paulo Diacono, Mela Pomponiu, Beroso Caldeo, Joseph Flavius'un vekâyinameleri gibi Yunan ve Latin; İbn Rakîk, Ebu'l-Ferec İsfahânî, İbn Haldûn'unkiler gibi Arap kaynaklarına ve özellikle Cezayir'e Türklerin yerleşmesi zamanında ortaya çıkan Hasan el-Vezzân ya da Afrikalı Leo'nun-ki¹⁷ gibi muasır eserlere dayanarak kaleme aldı. Yorumcularının birçoğu, asıl metnin yazı düzenini değiştirmeden bazen paragrafları olduğu gibi alarak bu eseri neredeyse harfi harfine takip ettiğini keşfetmiştir. A. Berbrugger onu ağır şekilde "öğretilerinin büyük kısmını ona borçlu olduğunu izhar etmekten çekinerek... onun eserinden utanmadan intihal yapmış"¹⁸ olmakla suçladı.

Bununla birlikte, ilginç olan ve eserine özgünlük katan şey, öncelikle tanıklıkları ve daha sonra Afrika topraklarındaki seyahatleri boyunca yaptığı şahsi gözlemleridir. Afrika toprağında, söylediğine göre yedi yıl sekiz ay ikamet etti. 1545'e doğru, Oran'ın çıkarılışını takip eden V. Charles'ın Tunus seferine katıldı, Tilimsan ve Fes'e gönderildiği zaman 1556'da esir edildi. Esareti boyunca, Batı Sahra'daki Sakiyetü'l-Hamra'ya kadar Fas Krallığı'ndaki bütün seferlerde Muhammed eş-Şeyh'e eşlik etti.

Üçüncü cilde Mısır ve Etiyopya'nın tasvirini bırakarak ilk iki cildinde, bugün Fas, Cezayir ve Tunus'un yer aldığı merkezî Mağrib'in coğrafi sahasını ve Müslümanların İslam'ın doğuşundan İspanya'dan çıkarılışlarına kadar süren genel tarihini tasvir eder.

Coğrafi ve tarihî açıdan, L. Mármol'un eseri, çağdaş İspanyol tarihçi Garcia Figueras¹⁹ tarafından olduğu gibi, J. Auguste de Thou, H. de Castries gibi diğer Fransız tarihçiler tarafından da XVI. yüzyılın ikinci yarısında Mağrib'e dair bilgiye Avrupa'nın yaptığı katkılardan biri olarak mülahaza edilir. Bu eser, coğrafi olarak bu denli yakın fakat ideolojik olarak o kadar uzak canlı bir dünya hakkında zengin haberler getirmeye imkan sağladı. Önemi ve yararı göz önüne alınarak, Nicolas Perrot tarafında Fransızcaya çevrildi ve Paris'te 1667'de üç cilt olarak yayımlandı.

Bugün Merkezî Mağrib olarak adlandırılan yere hasredilen bölümü okuduğumuzda yazarın, bu bölgeyi coğrafi, tarihî, etnik ve sosyolojik açıdan tasvir ederken bölge sakinlerinin yurtlarını, göreneklerini ve kültürünü sanki bunları içeriden biri gibi yaşamışçasına mükemmelen bildiği izlenimine kapıldık.

16 Fransızcaya ilk defa 1667'de üç cilt halinde, *L'Afrique de Mármol* başlığı altında Nicolas Perrot d'Abancourt tarafından tercüme edildi. Mármol Carvajal'ın, Moriskoların 1568-1570 yılları arasında Granada'da isyan ve zaptedilmeleri üzerine başka bir eser daha kaleme alğını söylemek gerekir: *Historia de la rebelión y castigo de los Moriscos del Reyno de Granada (Granada Krallığı'nda Moriskoların isyan ve cezalandırılma tarihi)*, Málaga: Juan René, 1600.

17 Leon J., *El Africano, Descriptione dell'Africa et delle cose no talitil cheivisono*, Venise: Ramusio, J.B., 1550.

18 A. Berbrugger, "Jean Léon l'Africain (études biographiques)", *Revue Africaine*, c. II, 1857-1858, s. 364.

19 Garcia Figueras, T., "Españoles en África en el siglo XVI. Los geógrafos e historiadores: Luis de Mármol Carvajal (1520-1599) (XVI. yüzyılda Afrika'da İspanyollar. Coğrafyacı ve tarihçiler: Luis del Marmol Carvajal (1520-1599))", *Revista del I.D.E.A.*, Madrid, 1949, sy. 10, s. 87-90.

İkinci kitabında, Fas, Fes, Tilimsan ve Tunus'un dört kraliyetinin zengin tarihî tasviri içinde Mağrib ile sakinleri hakkında ve Barbaros Kardeşlerle beraber Cezayir Naibliği'nin doğuşu konusunda temel bilgileri getiren ilk İspanyol yazardır.

Luis del Mármol ikinci kitabında, dinî açıdan, hareket noktası olarak Arabistan'ı alarak, İspanya'dan geçip Mağrib'e varan İslam dininin tarihini, ilk yıllarından XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar incelendiği uzun bölümlere yer verir. Bize Müslüman âdetlerini anlattığı gibi, dervişlikle ve zaviyelerin Mağrib ülkelerindeki sosyal ve siyasi işleviyle alakalı menkıbeleri de gösterir.

2.2. D. Haedo'nun *Topographia e historia de Argel...*'i

Diego Torres gibi²⁰ 1577 ve 1581 arasında Cezayir'deki esareti boyunca görgü tanığı olan Benedikten Diego Haedo da bize Fas hakkında, XVI. yüzyılda, Cezayir Naibliği'nin az çok muntazam ve şaşmaz bir tasvirini verir. Bu arada, Georges Camamis'in, yakın bir zamanda, bu eserin gerçek yazarının Miguel de Cervantes'in²¹ eski esir arkadaşı, "Topoğrafya üzerine Üç Diyalog"un başkahramanı Doktor Sosa olabileceğini gösterdiğine işaret etmek gerekir. Bizim için önemli olan şey, bu eserin sağladığı, Cezayir Naibliği'nin kuruluşundan 1581 yılında kendi esaretinin sonuna dek, naibliğin siyasi, ekonomik, etnik, sosyolojik ve askerî yapısı üzerine şahsi müşahedelerinin eşlik ettiği doğrudan tanıklıklara dayanan değerli bilgilerdir. Bu eserin İspanya'dan ziyade Fransa'da adını duyurduğunu söylemek gerekir. İster istemez Osmanlı Cezayiri'nin tarihiyle iştigal eden Fransız tarihçiler için birincil bibliyografya kaynağına dönüştü. Bu eserin önemli bir kısmı A. Berbrugger, Monnerau,²² De Grammont ve Moliner²³ tarafından Fransızcaya çevrildi ve esas itibarıyla 1870- 1911 yılları arasında *Revue Africaine*'de yayımlandı.

Bu eserin yazarı, birinci kitabında, bize Cezayir'deki tarihî hayat hakkında kıymetli bilgiler verir. Esas itibarıyla yerli ve Endülüslü kentlilerden, Araplardan, Kabiliyelilerden, Türklerden, yerli ya da Endülüslü Yahudilerden müteşekkil Cezayir nüfusunun kozmopolitliğini vurgulayarak Cezayir Naibliği'nin etnografik, demografik, sosyal, siyasi, askerî, ekonomik, manevi ve topografik açılardan detaylı bir tasvirini verir.

Cezayir'in savunma sistemine ve donanmasına ilişkin istihbaratın iki hedefi vardı: Kendi ülkesinin siyasi mercilerinin dikkatini Cezayir'in İspanya için teşkil ettiği tehlikeye çekmek ve öte yandan bütün esirleri kurtarmak için müdahalesini haklı göstermek.

20 D. Torres, *a.g.e.*

21 G. Camamis, *Estudios sobre el cautiverio en el Siglo de Oro* (Altın çağda esaret hakkında çalışmalar), Madrid: Gredos, s. 69-94.

22 Bkz. *Revue Africaine*, c. XIV, 1870, s. 364-375, 414-433, 490-519; c. XV, 1871, s. 41, 90-111, 202-237, 307-319, 375-395, 458-473.

23 de Grammont, H.D., *Revue Africaine*, "Histoire des rois d'Alger, par Fray Diego de Haedo", c. XXIV, 1880, s. 35-51, 116-132, 215-239, 344-372, 401-402; c. XXV, 1881, s. 5-32 et 97-120; *Histoire des rois d'Alger*, Alger: Jourdan, 1881; Violle Moliner, "De la captivité à Alger" (Cezayir'de esaret), *R.A.*, c. XXXIX, 1895, s. 53-103, 199-258, 321-367, c. XXXX, 1896, s. 5-32, c. XXXXI, 1897, s. 153-184; *De la captivité à Alger*, Alger: Jourdan, 1911.

Eserinde, Cezayir nüfusunun manevi yönü, temel olarak birinci kitabın, XXVII. ve XXXIV. bölümlerinde geniş bir yer tutar. İnanç aşılama konusunda dervişlerin ve cami imamlarının rolü ve önemi, eğitim sisteminin ve İslam'ın manevi değerleriyle ahlakını öğretmekte Kur'an okullarının önemi ve Arap dilinin öğretilmesi üzerinde de çokça durarak Cezayir'deki dinî hayatın uzun bir tasvirini yapar. Bu ikinci bölümde, Cezayir nüfusunun hicrî yılın dinî bayramlarını (Ramazan, Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Mevlid vs..) nasıl kutladığına işaret eder.

İslam dini hakkında sahip olduğu görüş, çağdaşlarının çoğunda ve M. Carvajal'da olduğu gibi bulanıktır. Mesela Müslümanların, tutkularına karşı ve dinlerini savunmak, barışı yerleştirmek için düşmanlarına karşı yöneltmek zorunda oldukları *cihad* kavramı, onda kafir insanları İslam'a döndürmek veya onları köle haline getirmek için kesintisiz devam eden bir savaş olarak yorumlanmıştır. Bu yanlış görüş, Müslümanların dinî hoş-görüsüzlük ve bağınazlığı hesabına verilmiş ve bugüne kadar ayrıntılı bir biçimde yorumlanmıştır. Böylece, XVII., XVIII. ve XIX. yüzyıl İspanyol tarihçilerinde, başlangıçtaki bu yoruma karşı İslam'ın bu yanlış imajını bertaraf etmek için hiçbir yumuşatıcı söz gözlemedik.²⁴

2.3. D. Suárez'in *Historia del Maestre último Montesa'sı*

D. Suárez'in (1552-1599) bu vekâynamesi, Oran'ın tarihinin ve XVI. yüzyıldaki mevkiinin bilgisine ilk İspanyol ve Avrupalı katkı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte çok uzun bir dönem İspanya'da neredeyse kimsenin dikkatini çekmedi. 1889 yılında, Sociedad de Bibliófilos Españoles tarafından basıldı ve neşredildi, Guillen de Robles²⁵ tarafından takdim edildi. Buna mukabil, siyasi sebeplerden ötürü, sömürge²⁶

24 Elyazması Madrid Milli Kütüphanesi'nin Elyazmaları bölümüne teslim edildi ve 7.882=T numarasıyla tasnif edildi. Başlığı şudur: *Historia del Maestre último que fue de Montesa y de su hermano D. Felipe de Borja: la manera de como governaron las memorables plaças de Orán y Mazalquivir, Reynos de Tremecen y Ténez: en Africa, siendo alli capitanes generales uno en pos de otro como aqui se narra (Montesa ve kardeşi D. Felipe de Borja'nın deniz ticaretinin en son tarihi. Oran ve Mazalquivir'in kayda değer yerlerinin idare edilme yolları, Afrika'da Tunus ve Tilimsan kralları, oradaki kaptanlar, anlatıldığı üzere takip eden olaylar)*, 425 varak, altmış bölümden müteşekkil.

25 Guillen Robles, F., *Historia del Maestro último que fue Montesa y de su hermano D. Felipe de Borja ...*, Madrid: Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1889. Dönemin İspanyol vekâynamelerine dayanarak XVI. yüzyılda Oran'da, İspanyollar ve Cezayirliiler arasındaki karşılaştırmaların neler olabileceğine dair bir çalışma yayınladı: "Estudios sobre la dominación española en Berberia (*İspanyolların Berberiler üzerindeki hakimiyeti hakkında çalışmalar*)", *La España Moderna*, Madrid, 1889, s. 47-70.

26 D. Suárez'in elyazmasının ilk tasviri, G. Jacqueton tarafından yapıldı: *Les Archives espagnoles du Gouvernement Général de l'Algérie*, Alger: Jourdan, 1894, s. 109-114. A. Berbrugger, bu elyazmasını çevirerek ve onun bölümlerini açıklayarak bu vekâyname ile meşgul olan ilk tarihçidir. "Oran sous la domination espagnole", *Akhbar*, Ağustos ve Eylül 1864; *Revue Africaine*, c. IX, 1865, "Mers el-Kébir", s. 251-262, 337-339; "Prise de Mers El-Kébir", s. 339-350; "Relations politiques et militaires des chrétiens de Mers El-Kébir, avec les maures des environ d'Oran", s. 351-355; "Razzia d'Ain Misserghin et dérouté de Fistel", s. 410-422; "Attaque de Mers El Kébir", s. 422-429, c. X, 1866: "Autobiographie de Suárez, avec notes et analyses de Berbrugger", s. 111-128; "La razzia espagnole à Oran", s. 197-199; "L'espion", s. 199-205; "Le départ", s. 205-207, c. XI, 1867; "La razzia espagnole à Oran", s. 72-77; "L'attaque", s. 77-81. Bu eserin birçok bölümünü çeviren ve açıklayan ikinci Fransız tarihçi, J. Cazeneuve olacaktır: "Visite de Don Juan d'Autriche à Oran en 1568", *Afrique du Nord Illustrée*, ed, 16 Şubat, ➤

dönemi Fransız tarihçileri tarafından yeterince alıntılanıp çalışıldı ve son olarak N. Malki²⁷ tarafından yeniden ele alındı. Gerçekten, bu İspanyol vakantüvis-asker, Oran mevkiinde 1577'den 1604'e kadar geçirdiği 27 senelik uzun sürenin çok detaylı bir anlatısını sunar. Öncelikle bize Oran'ın içerisindeki durumu “*İspanyollar selametlerini sadece inzibat ve tahammüllerine borçluydu...*” diyerek ve hisarın dışındaki hayatın durumunu “*Tamahkârlık onları, çoğu zaman onlardan yardım ve himaye dileyen obaların* üzerine makul bir saik olmaksızın baskınlar düzenlemeye itti*”²⁸ diye tarif ederek başlarken, eseri boyunca, bize ülkenin batı kesimindeki İspanyol siyasi yüzölçümünü anlatır.

İyi bir gözlemci olarak ve “*los mogataces*”²⁹ tarafından sağlanan haberlere karşı çok hasas bir duyarlılıkla, bu eserin birinci bölümünde bize, Cezayirli kabileler ve Tilimsan'daki eski Abdülvâdiler hanedanına dair kıymetli bilgiler verir. İkinci bölümde, Oran ve Mazalquivir'in fethinden iki büyük amiralin, Montesa ve kardeşi D. Felipe de Borja'nın, bu iki hisarın yazgısını ele almasına kadar olan dönemi özetler. Üçüncü ve son bölüm, bu iki kardeşin bu iki bölgeyi 1610'a, D. Suárez'in eseri tamamladığı seneye kadar yönettiği döneme yönelir.

3. İspanyol Tarih Yazıcılığının İkinci Safhası (XVII-XVIII. Yüzyıllar)

XVII. yüzyılın birinci yarısından itibaren İspanyol vakantüvislerin nazarı, Avrupa'nın kuzeyindeki Protestanlık karşıtı savaflara dikkat kesilmek için meydana dönemin Fransız entelektüellerine bırakarak tedricen Cezayir dünyasından ayrılmaya başladı. Gerçekten XVII. yüzyılın ikinci yarısı, yani Fransız deniz gücünün Batı Akdeniz'de yoğunluk kazanmaya başladığı, İspanyol deniz gücünün ise Cezayir Naibliği karşısında bütün itibarını yitirerek düşüşe geçtiği zaman boyunca Fransızların Cezayir Naibliği'ne karşı artan bu ilgisi kendini hissettiriyordu. 1688'de Cezayir'in bombalanması Fransız vurucu gücünün makul bir kanıtıdır. Bu, Avrupa'ya dair yeni bir güç dengesinin ilanıdır ki, Fransızlar cihetinden bölgede yeni hakimiyet mevkiileri kazanmak için bir başka siyasi ve ekonomik düzen kaygısıyla damgalanmış entelektüel bir merakla kendini açığa vurur ve XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca önemli kaynak eserlerin, 1649'da Peder Dan daha sonra Peder François Comelin Philimon de la Motte,³⁰ 1721'de

1924; “Un chroniqueur espagnol de l'Algérie du XVIe siècle”, (*Compte rendu du 2ième Congrès National des Sciences Historiques*, Alger, 14-16 Nisan), Alger: Jourdan, 1932; Didier, L., (Général), *Histoire d'Oran (1551-1600)*, c. VI, Oran: L. Petit, 1929.

27 N. Malki *Razzia, butin et esclavage dans l'Oranie du XVIe siècle* Oran: Dar El Gharb, 2003.

* Fransızcada iki anlama gelen *douarin* karşılığı olarak kullandım: 1. Göçmen Arapların çadırlarının bulunduğu köy; 2. Kuzey Afrika'da idari bir birim. çev. notu.

28 J. Cazenave “Deux razzias mouvementées...”, *a.g.e.*, s. 288.

29 Marcel Bodin, “Notes sur l'origine du nom ‘mogataces’”, *B.S.G.O.*, c. XLIII, s. 66. Bunlar, “Moros de paz” (Barış yanlısı Moriskolar) olarak da anılan “İspanya'nın dostu” kabile Araplarıdır. Cezayir Naibliği'nin dostu olan diğerleri, “Moros de guerra” (Savaş yanlısı Moriskolar) olarak düşünülür. Genellikle, İspanyolların yanında olan *mogataceların* rolü, onlara ülkenin iç bölgelerinden haber sağlamaktan ibaretti. (*mogatacen* Endülüs Arapçasında karşılığı *mugatastır*. çev. notu).

30 Père Dan, *Histoire de Barbarie et de ses corsaires*, Paris, 1637. Görgü tanığı, Hıristiyan tutsakları kurtarma operasyonunu gerçekleştirmek için 1634'te gittiği Cezayir seyahati sırasındaki şahsî gözlemlerinden hareketle Cezayir Naibliği'ni ve hükümetini tasvir eder.

Joseph Bernard,³¹ 1725'te Laugier de Tassi³² ve 1788'de Venture de Paradis'nin³³ kitaplarının ortaya çıkışıyla kendini gösterir.

Bununla birlikte İspanyollar açısından, bazı çağdaş İspanyol tarihçilerin onayladığı yarar gözetmeme topyekün değildir, çünkü Cezayir'i bilen üç din adamı tarafından yazılan diğer üç vekâyinamenin ortaya çıkışıyla kendini gösteren denizde Cezayirlielerin korsanlığı ve İspanyol esirlerinin korkusu hep gündemdedir. Gabriel de Losada'nın 1670'te basılan eseri *Escuela de trabajos* (Meslek okulu), Francisco Antonio Silvestre'nin 1689'da basılan eseri *Fundación historica de los Hospitales, que la Religion de la Santissima Trinidad. Redención de cautivos, de Calçados, tiene en la Ciudad de Argel* (Hastanelerin tarihî temelleri, Santissima Trinidad mezhebi, bir Cezayir şehrindeki Calçados esirlerinin kurtarılması) ve Alonso Cano'nun basılmamış elyazması: *Descripción de la ciudad, fuerzas y gobierno de Argel* (Şehrin tasviri, güçler ve Cezayir idaresi) söz konudur. Bu üç metin, genelde Müslüman, özelde de Cezayirli imajının (kötü yürekli ve zalim bir adam) üretilmesinin, dönemin diğer vakânuvislerinin tanık olduğu, Cezayirlielerin öteki yüzü, yani onların iyiliği, hoşgörüsü ve insani vasıfları göz ardı edilerek sürdürülmesinde belirli bir ağırlığa sahipti.

Beşerî bilimlerde, müsbet bilimlerde, biyolojide, sosyal bilimlerde, özellikle de tarihte yüzyılın sonuna doğru, doğruyu yanlıştan ayırmak için kaynakların eleştirisinde Avrupalı bilimsel metodolojik yeni yönelimlerin ortaya çıkmasına rağmen, İspanya'da vekâyiname türü, özellikle de din adamları tarafından yazıldıkça sürüp gitti. Onların metinleri, tam olarak selefleri tarafından söylenen ve yazılan şeyi yeniden ele almakla yetinerek din konusunda tarihî olayları incelemelerinde yenilikler getirmedi. Tek yenilik, onların XVII. ve XVIII. yüzyıl Cezayir Naibliği tasviridir.

3.1. G. de Losada'nın *Escuela de trabajos*'u

Bu yapıt, İspanyol esirlerin kurtarılmasına Ordre de la Merci'ye müntesip olarak katılan bir din adamı, G. de Losada tarafından yazıldı. Cezayir'deki uzun süreli ikameti, onun Cezayirlilere karşı aynı yargılama ve bakış açısını takınarak Cezayir'deki İspanyol esirlere yapılan insanlık dışı muamele üzerine, D. Haedo ve J. B. Gramaye'ninki³⁴ ile benzer bir tasvir sunmasına imkan verdi.

Dörtte üçü Cezayir'deki İspanyol esirlere karşı insanlık dışı muameleyle hasredilmiş dört büyük bölümden oluşur. Geriye kalan kısmın tamamı siyasi, ekonomik ve askerî açıdan Cezayir Naibliği'nin tasvirine hasredilmiştir.

31 Joseph Bernard ve François Comelin, Philimon de la Motte, *Voyage à Alger et Tunis pour la Rédemption des captifs*, Paris, 1721. Bunlar, 1720'de Cezayir ve Tunus'a varan Ordre des Trinitaires'in Fransız Kurtarıcılarıdır. Eserde Cezayir'in ve çevresinin, deniz kuvvetlerinin ve hükümetinin tasvirini yaparlar.

32 Laugier de Tassi, *Histoire du royaume d'Alger*, Amsterdam, 1725. 1724'te Cezayir'e giden Fransız donanma komiseri olan yazar, hükümeti, askerî güçleri, geliri, polis gücü, adalet sistemi, siyaseti ve ekonomik yapısı itibarıyla Cezayir Naibliği'nin başka bir tasvirini yapar. 1733'te hemen Antonio de Clariana tarafında İspanyolcaya tercüme edildi ve Barselona'da *Historia del reyno de Argel* (Cezayir krallığı tarihi) başlığıyla basıldı.

33 Venture de Paradis, *Alger au XVIIIe siècle*, Paris, 1788.

34 Baptiste Gramaye, J., *L'Afrique illustrée*, Jorney, 1622. D. Haedo gibi o da 1618 ile 1619 arasında Cezayir'de tutsaktı. VII. Bölümde, XVII. yüzyılın başındaki Cezayir devlet ve hükümetini şahsî gözlemlerinden hareketle tasvir eder.

Ortaçağ boyunca kendileriyle savaşan kimselerin -ki İslam ve Müslümanlara dair taşınan bakış açısının aynı tahkim edici nazarla ayak diremesi buradan kaynaklanır- dinî amilleri üzerinde de ısrarla durarak Cezayir Naibliği'nin tarihi hakkında geçmişe yönelik bir inceleme verir. Müslümanlar, Hıristiyanlığın düşmanları olarak temsil edilmiştir. İspanya'nın Mağrib'deki yayılımı, Hıristiyan olan başka bir kültürel ve manevi kimliği tanıttırarak tarzda, onun tarafından fetih sürecinin bir uzantısı olarak düşünülür. Onları yeniden Hıristiyan dünyasına entegre etmek amacıyla Mağrib'deki Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyan evveliyatı ele alınır. Bu sebeple ona göre, Cezayir'e karşı İspanyol askerî hareketi meşrudur.

3.2. F.A. Silvestre'in *Fundación histórica de los Hospitales*'i

Bu kitapta, Cezayir Hastanesi'nin genel müdürü olan Peder F. A. Silvestre, bu sağlık ve dinî kurumunun Ordre des Trinitaires tarafından kurulmasından, yani XVI. yüzyılın başından XVII. yüzyılın sonuna kadarki tarihçesini, -İspanyol esirlerin umutsuz durumunu yeri her geldiğinde zikrederek- bize verir. Genellikle bu tasvire, D. Haedo ve F. A. Silvestre'nin kitaplarından alınmış, Cezayirlilerin göreneklerinin, barbar ve insanlık dışı davranışlarının bir incelemesi eşlik eder.

Bu vekâynamede yazar, XVI. yüzyılda Cezayir'e karşı İspanyol seferlerinin, özellikle de V. Charles'ın 1541'deki seferinin başarısızlığının, XVII. yüzyılın başında vuku bulmayan askerî teşebbüslerin, Cezayirli korsanların İspanyol karasularına akınlarının ve İspanyol esirlerin Cezayir'deki sıkıntılarının sebeplerini verir.

Fakat önceki vakanüvislerden farklı olarak, aynı zamanda Ordre des Trinitaires sorumlusu olan bu kitabın yazarı, İspanyol vatandaşların hesabına bu hastanenin işletme ve bakımını yerine getirmeye imkan verecek -bağış suretinde- mali bir yardım aramak hedefini haizdi. O halde bu metin, İspanya'nın ekonomik olarak sıkıntı çektiği, kraliyet hazinesinin bu kuruma mali destekte bulunacak güçte olmadığı bir devirde ortaya çıktı. Hedefine ulaşmak için, İspanyol esirlerin durumuna dair ve Cezayirlileri gezegenin en barbar ve en zalimleri olarak sunarak onların acımasızlığı hakkında çok karanlık bir tablo resmetti. O ve selefleri tarafından tarif edilen dinî vakıalar, İslam, Cezayir kültürü ve gelenekleri hakkındaki cehaletlerini gösterdiği gibi İslam dini ile en ufak bir alakası olan her şeyi küçümsemeleriyle aşikâr olan taasuplarını da açıklar.

Demek oluyor ki o, vakıaları koyu Katolik bir Hıristiyan merceğinden bilhassa Müslüman imajına zarar vermeye çalışarak, özellikle de Hıristiyanlara karşı saldırgan tutumları nedeniyle Cezayirlilere suçlayıcı bir biçimde işaret ederek tasvir ve analiz eder.

3.3. A. Cano'nun *Descripción de la Ciudad de Argel, fuerzas, y gobierno de Argel*'i

İspanya'da yeni Bourbon Hanedanı'nın Cezayir Naibliği ile ilişkilerinde siyasi ve askerî yeni dinamikler gözlemlenmesine rağmen, İspanyol entelektüeller arasında, İspanyol coğrafi alanını ve askerî yeterlilikleri gerçekten tanımazlıktan gelme olarak kendini açığa vuran önemli bir çıkar gütmeme durumu ısrarla sürüp gidiyordu. 1733'te³⁵ Antonio Clariana tarafından Laugier de Tassi'nin İspanyolcaya tercüme edilen

35 L. de Tassi, *a.g.e.*

eseri ve Cezayir'in 1783 ve 1784'te art arda bombalanmasını müteakip, yazarların kendilerinin gereksizliğini gizlemek için İspanyol donanmasına³⁶ övgüler dizdiği bazı edebî tahrirlerin neşredilmesi dışında tek bir kitap kaydedilir ki, o da 1769-1770 arasında kaleme alınan A. Cano'nun eseridir.

Cano, 1768 Ekimi başında İspanyol esirlerin kurtarılması için Cezayir'e gitti ve deniz yolculuğuna elverişli olmayan iklim sebeplerinden dolayı, yaklaşık altı ay bu şehirde kaldı.³⁷ Bu şehirdeki uzun süreli ikameti, Cezayir'in savunma sistemini gözlemlemeye ve hakkında istihbarat toplamaya imkan verdi. Bu elyazması, İspanya'nın 1769 Şubatında, bütün uyruklarının bağımsızlığından sonra Cezayir'i fethetmeyi hedeflediği zaman ortaya çıktı. Bu bir anımsama biçimi gibi bir şey, İspanyol mercilerin dikkatini, Cezayir Naibliği'nin her zaman Akdeniz'de temsil ettiği ve yerle bir edilmesi gereken tehlikenin çekmek gibi bir şeydir. Gerçekten bu vekâyinamenin yazarı, "İspanyol hükümdarlığının Cezayir toprakları üzerindeki irtifak ve mülkiyet hakları"na üzerine dayanarak, son bölümde kendi hükümetine "denizi Cezayirli korsanlardan temizlemek" için gereken yolları teklif ettiği elyazmasının önemli bir bölümünü "Cezayir ve civarını geri alma hususunda İspanya tahtının hakları"na tahsis eder.

Bu düşünceler haricinde, bu elyazması aynı zaman da M. Carvajal, D. Haedo, J. B. Gramaye, G. Losada, A. F. Silvestre, Peder Dan ve L. de Tassi'nin bibliyografyaya dair önceki kaynaklarına dayanarak XVIII. yüzyıl Cezayir Naibliği'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve demografik yaşantısı hakkında başka bir tanıklık sunar. Bu elyazması daha sonra, Amiral O'Reilly'ye 1775'teki seferine teşebbüs etmeden evvel çalışma ve güzergâh belgesi olarak hizmet edecektir. Harraş Irmağı'nın doğusuna yaptıkları talihsiz çıkarma boyunca İspanyol birliklerinin maruz kaldığı felaketin, bu elyazmasının unutulup gitmesinin sebebi olabileceğini düşünüyorum.

4. Çağdaş Tarih Yazıcılığı ve Kolonyal Teori

1817'de *Descripción estadística de Argel o noticia de los principales sucesos y situación de este país en sus diferentes ramos* (Cezayir'in istatistikî tasviri ve başlıca olayların verilmesi ve ülkenin farklı kısımlarındaki durum) isimli, yazarı bilinmeyen ilginç küçük bir eser -Kral VII. Ferdinand'ın emriyle olabilir- yayınlanmıştır. Bu kitap, İspanya'nın Fransa'ya karşı özgürlük savaşında (1808-1814) maruz kalınan ekonomik yıkıma uğradığı bir zamanda ve Cezayir hükümetinin İngiliz Amirali Lord Exmouth tarafından gerçekleştirilen 1816 İngiliz bombardımanının akabinde dış ticaret ve Akdeniz'deki denizcilige açılmak için ticaret ve köleliğe temiz bir sayfa açmayı uygun gördüğü bir zamanda ortaya çıkar. Bu nedenle bu eser Cezayir pazarının İspanyollara sunabildiği imkanlar, özellikle de temel ihtiyaç ürünleri hakkında yazar tarafından yapılan arayışın

36 Bu iki bombalama üzerine, edebî açıdan yazılan şeyler hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. Gustavo, G., *Los bombardeos de Argel en 1783 y 1784 y su repercusión literaria (1783 ve 1784 Cezayir bombardımanları ve bunların edebî yankıları)*, Madrid, 1949. Y. Hassan tarafından Fransızcaya çevrildi: *Les bombardements d'Alger de 1783 et 1784 et ses répercussions littéraires*, Alger: S.N.E.D., 1980.

37 Bu elyazmasının sonunda, bize ek bölüm (ur.: 207-218) olarak 12 Ekim 1768 ile 1769 Şubatının sonu arasında, Fas Sultanı Muhammed bin Abdullah'ın özel elçisi Sidi Ahmed el-Gazzâl aracılığıyla Cezayir'de gerçekleşen büyük kurtarma operasyonu ile İspanyol ve Cezayirli esirlerin değiş-tokuş edilmesine dair özet bir «Relacion» verir.

bir neticesidir. İspanyol hükümetinin dikkatini, fırsatlara ve Cezayirliyle ticaretten elde edilebilen avantajlara çekmek ve teşvik etmek amacına sahipti. Bu konuda bize tarihî, siyasi ve askerî durum hakkında hatırı sayılır bilgiler ve Cezayir Naibliği'nin demografik ve ekonomik açıdan bir tasvirini sağlar. Bu bilgilere, iki ülke arasındaki ticari ilişkileri yerleştirme ve İspanya'nın bundan yararlanma imkanlarına dair bir düşünme dizisi eşlik etmektedir.

Bu yeni yazma şekli, modern dönemin sonu ve çağdaş dönemin başlangıcındaki İspanyol tarihçi ve yazarların zihniyet değişikliğini göstermektedir. Ülkenin ekonomik çıkarlarını bütün dinî mülahazaların ötesinde tutan liberal ideoloji, onların içlerine işlemiştir.

XIX. yüzyılın başından ve daha açık bir tarih vermek gerekirse 1830'lardan başlayarak, İspanyol tarih yazıcılığının Osmanlı Cezayiri'ne ilişkin mesafe koyduğunu tespit ederiz. Bu tarih yazıcılığı yerini kolonyal dönem Fransız tarih yazıcılığına bırakmıştır. Onların dikkatleri daha ziyade yeni arzu nesnesi olarak Fas'a çevrilmiştir. Bu yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın bir bölümünde İspanya, Fas'taki İspanyol varlığının meşru gerekçelerini veren ve savunan İspanyol tarihçilerin işin içinde olduğu büyük bir tarihî üretimi tanımıştır. Bu süreç boyunca, akademik, entelektüel ve siyasi çevrelerde, *İspanyol Afrikanizmi* adı verilen, kolonyal tarzda başka bir teorik yaklaşıma işaret edilir ve yer verilir.

Osmanlı Cezayiri konusunda, çağdaş İspanyol tarih yazıcılığında, Franco devrinin sonuna dek hep aynı tarihî, kültürel, dinî şema ve klişeler bulunur. Bu uzun devrin tarihinin anlaşılmamış bazı kısımları aralandığında, bazı kimselerin Oran'ın İspanya'ya aidiyetine kadar gidebilecekleri görülür.³⁸ İspanyol tarih yazıcılığının genç kuşak tarihçileri tarafından üretilen ustaca çalışmaların serpilmesine eşlik eden yeni bir tavır yakalanması için İspanya'da altmışlı yılların sonunda demokrasinin yerleştirilmesiyle beraber büyük siyasi bir değişim gerekmişti.³⁹

38 J. Areilza, F. Castiella, *Reivindicaciones de España*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos, s.d.

39 Emilio Sola Castaño, *Un Mediterráneo de piratas, corsarios, renegados y cautivos* (Akdeniz korsanları, mürtedler ve esirler), Madrid: Tecnos, 1988; J.B. Vilar et M. de Epalza, *Planos y mapas hispánicos de Argelia (siglos XVI-XVIII) (Cezayir'e dair İspanyol plan ve haritaları (XVI-XVIII. yüzyıllar))*, Madrid: Instituto de Coop. Hispano-Arabe, 1988; J.B. Vilar, "La juderia de Orán en el siglo XVII" (*XVII. yüzyıl Oran'ında Yahudiler*), *Mg. (Caracas)*, sy. 25, 1972; Mikel de Epalza, "Fuentes españolas de Historia de Argelia (Siglos XVI-XVIII), (*Cezayir tarihinin İspanyol kaynakları XVI-XVIII. yüzyıllar*); "Anales de la Universidad de Alicante", *Historia Moderna*, sy. 1. s.a; *España en Argelia en el siglo XIX (XIX. yüzyılda Cezayir de İspanya)*, I.E.A., Madrid, 1970; Ramon Lourido, *Relaciones entre España y el Maghreb, siglos XVII y XVIII (İspanya-Mağrib ilişkileri, XVII-XVIII. yüzyıllar)*, Madrid: Mafre, 1993; a.mlf., *El cristianismo en el Norte de África (Kuzey Afrika'da Hristiyanlık)*, Madrid: Mafre, 1993; Miguel Angel Bunes de Ibarra, *Historia del Maestre último que fue de Montesa, de Diedo Suárez (Diedo Suarez'in, Montesa'nın deniz ticaretinin en son tarihi)*, Madrid: A.E.C.I., 2006; "La conquista del Norte de Africa y el descubrimiento de América: dos empresas paralelas en el siglo XVI (Kuzey Afrika'nın fethi ve Amerika'nın keşfi: XVI. yüzyılda benzer iki hadise)", *Revista de Indias*, XIV, sy. 175, 1985, s. 225-235; "La vida en los presidios del norte de Africa", *Actas del coloquio Relaciones de la Península Ibérica con el Maghreb (siglos XIII-XVI) ("Kuzey Afrika'da hapisanelerde hayat" , İber Yarımadası'nın Mağrib ile İlişkileri Konferansı (XIII-XVI. yüzyıllar))*, Madrid 1987, s. 561-590; Beatriz Alonso Acero, *Orán-Mazalquivir, 1589-1639. Una sociedad española en la frontera de Berberia (Orán-Mazalquivir, 1589-1639, Berberî sınırında bir İspanyol şehri)*, Madrid: C.S.I.C., 2000.

Osmanlı Cezayiri Üzerine Modern İspanyol Tarih Yazıcılığı

Ismet TERKI-HASSAINE

Özet

Bu çalışma, modern dönem İspanyol tarihyazımıyla ilgili eserlerde özel bir alan teşkil eden “Osmanlı Cezayiri” hakkında XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyılın başlarına kadar olan dönem arasında İspanyol tarihçiler tarafından yazılanlara kısa bir tarihî yaklaşımdır. Onlar yayılmacı bir bakış tarafından, fakat aynı zamanda Cezayir korsanlığını durdurma konusunda İspanya'nın başarısızlığının bir sonucu olarak hayalkırıklığı hissiyle nitelendirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, onların içeriğini ortaya koymak ve bu bağlamda İspanyol zihniyetinin gelişimini analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Cezayir, Osmanlı, İspanya, Modern